

Lenin könyvek Horthy-Magyarországon

— EMLÉKEK —

SÁNDOR PÁL

Leninnek egyik magyar vörösgárdistája írja visszaemlékezéseiben, hogy Lenin szava hallatára a dereka kiegyenesedett és egy fejjel magasabbnak érezte magát. Nos, e sorok írója nem részesült a sorsnak abban a kegyében, hogy Lenint szemtől szembe láthatta, vagy személyesen beszélhetett volna vele. Eszméi azonban abban a minden szépre és igazra oly érzékenyen reagáló korában vertek gondolkodásában és érzelmvilágában gyökeret, hogy az azokkal való megismerkedés felért a közvetlen érintkezéssel.

Ma már nehéz úgy visszakonstruálni azt a diákkort, amelyben Lenin neve először felmerült, hogy ne hasson torzításnak, jelenlegi tudatunk belemagyarázásának. De talán érthetővé válik az a kielégítetlenség és nyugtalanság, amely elfogott akkor, amikor a magyar polgári újságok első ízben foglalkoztak Leninnel espedígg mint valami furcsa és ördöngös szerzettel, akit a német hadvezetőség leplombált vagonban szállított haza a forrongó Oroszországba, hogy romboló tevékenységével közvetve győzelemre segítse a német fegyvereket Oroszország felett. Hogy ez a nyugtalanság és értetlenség még inkább világos legyen, hozzá kell tenni, hogy abban az időben a fennállóval való szembenállás motívumait Bazarov, Raszkolnyikov, Pierre, Pavel és más hasonló regényhősök alakjai szolgáltatták és a fekete oroszinges, pokolgépet a kabátjuk alatt rejtegető forradalmárok keltettek bennünk lelkesedést és lebegtek szemünk előtt követendő eszménykép gyanánt. Ezek a képzetek legyőztek minden nevelés és tanítás által belénk oltott magyar nacionalista ideált, de ugyanakkor romantikus képzelgésekbe is ringattak. Hogy egyebet ne mondjak, az első magyar tanácsköztársaság kitörése és győzelme feletti örömbe az az ürmögés vegyült, hogy íme mostmár örökre le kell mondanunk az illegális, földalatti forradalmi tevékenységről, hiszen a kommun ezentúl csak legális, „hétköznapi” tevékenységre, „szürke” munkálkodásra nyújt lehetőséget. Hogy a történelmi fordulatok egy gimnazista aggodalmát mennyire és mily hamar eloszlatták, arra fölösleges rámutatni.

A leplombált vagon, az ellenség hazacsempészése azonban nem bizonyult olyan mértékig romantikusnak, hogy fel ne keltette volna a gondolatot: azoknak a nagyra tartott embereknek, akik három világrész összefogott hatalmát akarják megsemmisíteni és az egész föld feletti uralomra tartanak igényt, ne lenne annyi sütnivalójuk, hogy ne tudnák — ami előttem a maga teljes konkrét kézzelfoghatóságában megmutatkozott — hogy eszmék terjedését nem lehet országhatárokkal feltartóztatni. Hogy elfelejtik, ha Oroszországban győz a forradalom, akkor az nem áll meg, hanem villám gyorsasággal szétter-

jed az egész világon, ahogyan Marx és Engels elméletének bizonytalan forrásokból táplálkozó foszlányaiból kivehettem. S nemcsak e hitem erősödött meg a későbbi hónapok eseményei, a német és osztrák-magyar frontok összehozása és a kitört forradalmak hatása alatt, hanem túltengő öntudattal és minden eddigi nagyság iránt táplált illúzió teljes lerombolásával állapítottam meg, hogy ime, nekem, illetve Marxnak és Engelsnek, illetve a világforradalmat hirdető Leninnek volt igaza a leplombált vagonokban bízó és a forradalmárokat lekezelő német hadvezetőséggel szemben.

Kósza híreken, közvetett, ferdített idézeteken, és a Kun Bélához, a magyar proletárdiktatúrához intézett üzeneteken túl, amelyekből próbáltam magamnak kifaragni Lenin alakját, Lenin első saját munkájával a kommün ismertetett meg. Az „Állam és forradalom” c. munkája jelent meg először magyar nyelven, hevenyészett fordításban, de bármilyen szomjúsággal, lelkesedéssel olvastam is történelmi taglalásait, a munkásmozgalom és annak elmélete terén szerzett ismereteim hiányosságai és felületességei nem igen engedték, hogy a mű elméleti jelentőségét kellőképp felmérjem. Ami hatott és ami most már sűrítetten felidézte bennem Turgenyev, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Arcübasev, Gorkij forradalmár regényalakjait, a mű befejező mondata volt: „Kellemesebb és hasznosabb dolog „a forradalom tapasztalatait” végigcsinálni mint írni róluk”.

Ez a mondat mottóként csengett még évekig a fülemben és arra készítetett, hogy felkészüljek arra a munkára, amelynek elmúlását láttam a kommün kitérésében: a földalatti tevékenységre, a „hivatásos forradalmár” sorsának vállalására. S az „Állam és forradalom” féltve őrzött példányával való bánásmódom arról tanúskodott, hogy a „földalattiságot” túlságosan alantasan-hétköznapi módon értettem, viszont a felkészülés nem éppen szakszerű módon ment végbe. Mert a kommün leverése után elfogatásom előtti legfontosabb teendőmnek azt tartottam, hogy az „Állam és forradalmat” és a kommün más kiadványait elássam a kamránk sarkában. A helyet — Dumas regényhőseinek mintájára — ugyan jól megjegyeztem magamnak, de mivel a romantikus irodalom erre nem adott kellő útbaigazítást, a hősi gesztussal nem sokra mentem: mindössze egy kimustrált szőnyegdarabba burkoltam be a kincseket, melyek, miután évek múltán kiástam őket, szőnyegestől rothadt, szétmállott állapotban kerültek ismét napvilágra.

A bécsi emigráció alkalmat nyújtott aztán arra, hogy Lenin műveivel rendszeresen foglalkozzam. De mivel itt most nem erről van szó, hanem Lenin könyveinek magyarországi vonatkozásairól, ismét az „Állam és forradalom” az, amely első helyen áll emlékeimben. A bécsi emigráns magyar ifjúmunkás csoport legfontosabb feladatai közé tartozott a lassan meginduló magyarországi kommunista mozgalomnak megfelelő irodalommal való ellátása. Sallai Imre volt a Türkenstrassen székelő ifjúmunkás szervezet titkára — mindaddig, amíg a Bank-gassei magyar követség ablakait egy május 1.-i tüntetés alkalmával az ő és a púpos „kis Jakab” (Jakab József) vezetése mellett be nem vertük, amikor is kettejüket lefoglták és kiutasították Ausztriából — és egyben a mozgalom lapja, az „Értesítő” szerkesztője. Ebben a minőségben adott nekünk megbízásokat fordításra, anyaggyűjtésre, kisebb cikkek megírására, stb. Így kaptam egyszer azt a feladatot, hogy szervezzem meg az „Állam és forradalom” szövegének Magyarországra, egy megadott címre való eljuttatását. A sok „hétköznapi”, nyelvvel, szótárral való bajmолódás után, úgy éreztem, hogy most minden regényes hajlamomat szabadjára ereszthetem. A. Irén-

nel, az ifjúmunkás csoport egy másik tagjával nekifogtunk és tejjel és citromlével leírtuk az egész szöveget. Erre a célra igen alkalmasnak bizonyult a Kant: Kritik der reinen Vernunft-jának a Reclams-Universallibothekban megjelent kiadása, amely a kanti mű első és második kiadásának szövegét egyaránt közli és mivel szerencsére Kant a második kiadásban mondanivalóját hosszabb lére eresztette, a párhuzamos szövegkiadásban számos üres oldal maradt. Ezeket és a margókat használtuk fel Lenin szövegének leírására. A titkos írás e legprimitívebb eljárása viszont a legcélravezetőbb is volt, hiszen csak egy kis meleg fölé kellett a lapokat tartani és szép világosbarna színben olvashatóvá vált a szöveg. A Magyarországra juttatás persze külön feladat volt: Fr. Ernő egyetemi kollégánkat, egy jugoszláviai gazdag fiút, megkértük, hogy hazautaztában, útközben Pesten juttassa el a könyvet egy megadott címre: filozófiai vizsgára készül az illető s nem tud hozzájutni Kant főmunkájához. Fr. Ernő készségesen vállalkozott a szívésségre — persze nem tudta, hogy nemcsak Kant szövegét viszi — és annál komikusabban hatott a története, amelyet visszatérte után elmesélt. Hajón utazott és a magyar vámvizsgálat alaposan felforgatta a holmiját. Számos könyve közül a vámtiszt éppen a Kant könyvet vette elő. — Ezek kommunista könyvek — jelentette ki. Barátunk elnézően mosolygott, Kant 1724-től 1804-ig élt, — mondta magabiztos fölénnyel — a német klasszikus filozófia legnagyobb alakja. A vámtiszt — talán megszegyenülten, talán csak bosszúsan dobta vissza a könyvet a többi közé és hogy ő maradjon fölényben, morogta: — Minden filozófus kommunista. Nem tudta szegény feje, hogy ebben az esetben mennyire igaza volt.

Ez a Lenin könyv aztán eljutott rendeltetési helyére. De az illegális mozgalomnak állandó gondja maradt a megfelelő könyvekkel való ellátása. Kisebb brosrák, folyóiratok, újságok mégcsak becsúsztak valahogy — az Inprekor, később a baseli Rundschau bibliapapíron nyomott példányai elég jól megérték a Frankfurter Zeitung, Neue Zürcher Zeitung és más nagy polgári újságok lapjai között, amelyek többnyire nem magáncímekre, hanem olyan cégek, vállalatok címeire jártak, ahol beszervezett elvtársak voltak, — a könyvekre azonban a vám- és postahatóságok annál jobban ügyeltek. Ártalmatlan címlapokkal történő csere sem sokat segített, úgy látszik, a könyvek ellenőrzésére ama vámtisztnél intelligensebb embereket osztottak be, akik között elvértve tisztességes gondolkodásúak is akadtak. Legalább is erre mutat az az eset, amelyet talán érdemes feljegyezni. Az ellenőrző közeg kinyit egy könyvesomagot és olvassa: Wilhelm Wolf: Einführung in die Nationalökonomie. Belelapoz és így szól: Ja, ez Marx Kapitalja, — mehet!

Rendszerint azonban még sokkal „ártatlanabb” könyvek sem csúsztak át a rostán. Hogy milyen regényes történetek adódtak abból, amikor legalizálni akartuk a Malik Verlag kiadványait és nagy ládákban erre a célra kreált, iparendélyes „Könyvterjesztő vállalat” igyekezett őket behozatni, annak elmondására inkább hivatott Tamás Aladár elvtárs, aki ezt a koncepciót szervezte. A magam részéről inkább egy másik „vállalkozásról” számolnék be, részben azért, mert ezúttal a Lenin-könyvekről essék csak szó, részben pedig azért, mert a terv sikeres végrehajtója, Szenes Lajos elvtárs, a Népszava könyvkereskedés akkori vezetője csak rövid sorokban utal rá emlékirataiban. Az ellenőrzésen ugyanis aránylag kevés könyv csúszott át, sok elveszett és ez komoly anyagi károkat is jelentett, amit a mozgalom „guruló rubeljeinek” a hiányában bizony alaposan megértett.

Szenes elvtárs koncepciója lényegében abban állt, hogy beszervezett néhány munkást, akik a dunai uszályokon teljesítettek szolgálatot. E munkások nagy vízhatlan gumizsákokba rakták a könyveket — főleg Lenin németnyelvű kiadásait —, kötélén az uszály végéhez erősítették, leeresztették a vízbe és a könyvszák szépen úszott a vízben Bécstől Újpestig, ahol aztán éjszaka felhúzták a zsákot és a könyveket eljuttatták Szenes elvtárshoz. Lebukásokkal kapcsolatban feltűnően sok elvtársnál találtak a detektívek Lenin könyveket és bizonyára sokat törték a fejüket — és nemcsak a fejüket — hogyan kerül minden szigorú ellenőrzés mellett annyi Lenin könyv Magyarországra.

Nékem is volt egy tizenkétkötetes, fekete vászonkötéses, arany cínyomásos Lenin Válogatottam, amelynek egyes kötetei addig-addig cirkuláltak az elvtársaknál, míg aztán lebukások, házkutatások révén lassanként elkallódtak. Nem azért említem ezt, hogy rámutassak: hányan és mennyit tanulhattak elvtársak ebből az egyetlen sorozatból, — hanem azért, hogy azzal kapcsolatban, mint jutottam én ehhez a gyűjteményes kiadáshoz, egyben emléket állítsak egy elvtársnak, akinek az irodalmi működésének az „elsüllyedt irodalom” égisze alatti feltárása, sőt — lehet mondani — felfedezése fiatal irodalomtörténészeink jövőendő feladata kell hogy legyen. Tolnai Istvánnak hívják az illető elvtársat, akinek történetem közvetlen előzményeként emlékezetem szerint „Három mese” címen jelent meg egy novellás kötete. Egy nap meglátogatott és egy köteg könyvet hozott magával. A fent említett tizenkétkötetes Lenint. Búcsúzni jöttem — mondta — és egyben végrendelkezni. Kiszököm az országból és beállok a spanyol nemzetközi brigádba. Harcolni akarok a fasiszták ellen. Nos, egyetlen érték, amit magam után itt hagyhatok, Lenin. Őrizd meg, használjátok. Ha visszajövök, akkor majd jelentkezem érte, ha nem, emlékül rád hagyom.

Elbúcsúztunk és azóta nem hallottam róla. Érdeklődtem hazatért „spanyolosoknál”, de senki sem ismerte. Ha eljutott a frontra, lehet, hogy álnevet vett fel. Nem akarta burzsoá szüleit kompromittálni, vagy nekik kellemtelenségeket okozni. Hiszen már a könyve tendenciája miatt is haragudtak rá. Nem ő volt az egyetlen, akinek nemcsak a Horthy-rendőrség, hanem közvetlen környezete, családja miatt is konspirálnia kellett.

Lenin műveit azonban nemcsak tanultuk, nemcsak igyekeztünk az ő szellemében dolgozni, hanem közvetlenül is „merítettünk” belőle. Különösen Eörsi Béla volt nagy mestere ennek a „nemes” plagizálásnak. A magyar mezőgazdasági válság, A szegényparasztság helyzete Magyarországon és más könyvei és cikkei tudatosan, programszerűen egész fejezetek kiírásai voltak Lenin műveiből, különösen „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban”, de egyéb írásaiból is. Szinte csak a magyar statisztikai anyag egyes adataival helyettesítette be Lenin számait, egyébként azonban a szöveg Leniné volt. Sokkal büszkébb volt erre a manőverére, mint saját munkáira.

Más módon is igyekeztünk Lenin-szövegeket felhasználni. De Hitler németországi uralomrajutása után a fokozódó terror miatt egyre elvontabbak lettek a témáink. A magam részéről szinte már csak filozófiai írásaimnak tudtam legalitást biztosítani. Már a háború alatt — 1942-től fogva — jelent meg füzetekben a Filozófiai Lexikonom, amelyben azonban már a terjedelmi különbségek is szemetszúrtak és az egyik folyóirat denunciáló módon támadott, hogy Bergsonról másfél, Engelsről pedig harminc oldalt írok. A kiadóval előre törtük a fejünket, hogyan oldjuk meg a kérdést, ha az L betűig, Leninig elutunk. Aktuálissá vált a kérdés már az I betűnél, mert hiszen eredetileg Iljics

néven akartuk az ismertetést közölni. De már erre sem került sor, F-né megállt a mű kiadása, mert a német megszállás miatt a kiadóm is, én is illegálisba mentünk. A nyomdászt viszont perbe fogták a „Fogarasi Béla” cím-szó miatt és a büntetéstől csak a felszabadulás mentette meg.

Viszont, ha nem is a Lexikonban, mégis sikerült Lenin filozófiai tevékenységét ismertetnem a magyar közönséggel. Az 1943-ban megjelent, „A dialektika története” című könyvemben részletesen taglalok egy Uljanov nevű filozófust, akinek Materializmus és empiriokriticizmus c. munkája jelentékeny fejezetét alkotja a dialektika történetének. „Ravaszágom” iránt táplált illúziómat azonban a felszabadulás után meglehetősen megtépázták. A bírának és ügyészeknek tartottam dialektikus materializmusból előadást. Utána odajött hozzám a hallgatóságból valaki, bemutatkozott és azt kérdezte: — Remélem meg voltál elégedve velem, én cenzúráztam a munkáidat és amit csak lehetett, átengedtem. Hivatalosan nem voltam köteles tudni, hogy mi az a dialektikus materializmus, de természetesen tisztában voltam vele, miről van szó, de már akkor szimpatizáltam veletek. — Bizonyos, hogy őszinte volt ez a megnyilatkozás, mert a Horthy-cenzúrával való bajlódásom során nem egyszer meggyőződtem róla, hogy a cenzorok sokkal tájékozottabbak és műveltebbek voltak, mint ahogy általában el akarták velünk hitetni.

Persze, a szépirodalmi cenzorokra ez már kisebb mértékben áll. Mert nem valószínű, hogy rájöttek a csalafintaságra, amellyel Ognev: Kosztja Rjabcev naplója című művét sikerült magyarul megjelentetnünk. Az eredeti szöveget a cenzor — a háború alatt már előzetes cenzúra volt — visszadobta. Ekkor a neveket amerikaira változtatva nyújtottam be a könyvet, amely aztán cenzori engedéllyel Ogne: Mister Dalton és én címmel meg is jelent. A szövegváltoztatásnál csupán egy ízben akadtam meg. A regényben nagy szerepet játszik Lenin halála. Nem volt mit tennem, Lenin neve helyébe „Elnököt” írtam. S a cenzor — gondolom — nem vette észre, hogy amerikai aktív elnök a huszas években nem halt meg. Amint hogy az sem volt utolsó dolog, hogy a nyilasok által újonnan alapított könyvkereskedés kirakatában a műszaki könyvek között felfedeztem Rosa Luxemburg: Akkumulation des Kapitals című könyvét — feltételezem, hogy az akkumulátorokkal tévesztették össze.

Sok ilyen esetről lehetne még megemlékezni, de hát ezúttal csak a Lenin könyvekről legyen szó. Éspedig egyről még, amelyért annyit kockáztattam és amelyet emlékül még ma is őrzök. A Materialismus und Empiriokritizismus Rjazanov előszavával ellátott német példányát a tizenkétkötetes Lenin kiadáshoz hasonlóan megőrzésre, illetve búcsúzóul kaptam a büntetőszázadba kényszerített és a Don-kanyarban elpusztult Demjén József elvtárstól. Azzal adta át „legféltebb kincsét”, hogy használjam fel jól addig is, amíg ő „a szovjet csapatokkal vissza nem érkezik.” Örök optimizmusában ezt az időt sokkal rövidebbre szabta, mint ahogyan az valóban bekövetkezett. De amíg a szovjet csapatok — bizony ő nélküle — már elérték Budapestet, sok minden történt, magával a könyvvel is. Amikor a német megszálláskor illegálisba mentem, a lezárt lakásból feleségemnek sikerült kilopnia néhány ruhadarabommal pár könyvet is, köztük a Materializmust és ha az illegálisban nevet, lakást gyakran változtatni is kellett, ez a könyv hosszú időn át hű kísérőm maradt. De végül, Rajk László lebukásakor, amikor hirtelen tovább kellett állnom egy házzal, elhagytam ezt a könyvet is, illetve rábíztam a szállásadó elvtársra, lelkére kötve, hogy mihelyt lehet, juttassa el hozzám. Az illető

elvtárs — S. László — *budai* lakása belövést kapott az ostrom alatt, ő maga is kénytelen volt bújdosni és a könyv további változatos életútját mindmáig nem tudtam végigkísérni. Így hát csak a végső — valóban drámai — kifejeletet regisztrálhatom. Egy ismerősöm a felszabadulás után közölte velem, hogy irataim és pár könyvem az Ostende kávéház fölötti lakásban a Rákóczi úton vannak. A ház erősen romos volt, a lakásba bonyolultan és különböző létrák segítségével lehetett csak bejutni. Egy aktatáskában megtaláltam a keresett iratokat és a romhalmaz közepette, a konyhában, a tűzhelyen, faltörmelékek között üdvözölt az Empirikriticismus. De bármily eleven és örömteljes volt a találkozás, sem a könyv, sem mások nem tudták elmesélni, hogy miként ment keresztül, hogyan jutott el a budai hegyek közül ebbe a pesti romos konyhába.

De ma is még, másfél évtized múltán, ha ránézek erre a könyvre, vagy méginkább, különösen, amikor szerte az országban, kirakatokban, könyvtárakban, polcokon megpillantom magyar társait, nemcsak arra gondolok, hogy milyen hosszú utat tettünk meg, amíg eljutottunk idáig, hogy minden kockázat, konspiráció és baj nélkül mindenki a birtokába juthat ezeknek a Lenin könyveknek és a bennük foglalt nagy gondolatoknak és mély igazságoknak — hanem arra is, hogy vajon a mai fiatalok, akik ilyen könnyen, készen kapják ma mindazt, amiért nekünk küzdenünk és szenvednünk kellett, ugyanolyan féltő gonddal, lelkesedéssel, mohó tanulási vágygal és azzal a fogadalommal, hogy mindent megtesznek a bennük lefektetett elvek megvalósításáért, forgatják-e ezeket a világot átformáló lapokat, mint ahogyan mi tettük annak idején?

КНИГА ЛЕНИНА В ВЕНГРИИ В РЕЖИМЕ ХОРТИ

Пал Шандор

Автор бывший член венгерской партии коммунистов, действовавшей иллегально во время между двумя мировыми войнами, воспроизводит те переживания по случаю 90-ой годовщины смерти Ленина, которые связанные с приносом в Венгрию произведений Ленина и с их использованием в подпольном движении. Эти воспоминания имеют двойную тенденцию: с одной стороны подчеркивание того, как необходимо изучение и освоение произведений Ленина в каждом этапе и моменте в борьбе за социализм; с другой стороны, это является предупреждением для сегодняшних молодых живущих в народной демократии поколений, чтобы оценили ту возможность и пользовались ей лучше, что они свободно, без трудности и рисков могут достать собрание сочинений Ленина.

LÉNINS BÜCHER IN UNGARN WÄHREND DES HORTHY REGIMES

Pál Sándor

Der Verfasser als Mitglied der während der Zeit der zwei Weltkriege illegal tätigen Ungarischen Partei der Kommunisten frischt diese Erlebnisse anlässlich der 90. Jahreswende des Todes Lenins auf, welche mit der Einschmuggelung der Werke von Lenin nach Ungarn und mit ihrer Aufwendung in der Untergrundbewegung verbunden sind. Diese Erinnerungen haben eine zweifache Tendenz: einerseits die Betonung dessen, wie unentbehrlich das Studium und die Aneignung der Werke von Lenin in jedem Stadium und Moment des Kampfes für den Sozialismus ist; andererseits ist es eine Mahnung für die heutige in der Volksdemokratie lebende junge Generation, dass sie die Möglichkeit, dass sie frei, ohne Schwierigkeiten und Gefahr zu den gesammelten Werken Lenins gelangen, achten und besser ausnützen sollen.

THE WORKS OF LENIN IN HUNGARY IN THE HORTHY-REGIME

Pál Sándor

On the occasion of the 90th anniversary of Lenin's death the author — as a member of the Hungarian Communist Party working in illegality between the two world wars — describes his personal experiences relating the smuggling of Lenin's works into Hungary and their use in the underground movement. By the description of these personal experiences he emphasizes how indispensable it is to study and to make oneself master of Lenin's works in all periods of the struggle for socialism, and partly it has to be an admonition for the young generation of our people's democracy that it may esteem and make use of the free possibility to study without any difficulty and risk the Works of Lenin.